

„Isamaa ja emakeele vahel” – uurimuslik autobiograafia

Isamaa ja emakeele vahel. Etüüde Eesti venekeelsest nüüdiskirjandusest. (Etüüde nüüdiskultuurist 10.) Koost, toim Igor Kotjuh, Aare Pilv ja Piret Viires. Tallinn: Nüüdiskultuuri uurimise tööühm, 2022. 232 lk.

Sarja „Etüüde nüüdiskultuurist” kümenda köite peateema on eesti venekeelne kirjandus või eestivene kirjandus. Need mõisted võivad küll tähistada sama nähtust, kuid viitavad erinevatele arusaamadele, mis ei puuduta tihtipeale pelgalt kirjandust ja kultuuri, vaid ka laiemaid sotsiaalseid küsimusi ja mõtte arengut ajas. Kogumiku osa artikleid põhineb küll 2017. aastal toimunud konverentsi „Etüüde eestivene nüüdiskultuurist” ettekannetel, lisaks on hulk varem avaldatud kirjutisi, kuid selle eesmärk on palju avaram. Ühelt poolt on see katse esitada esimene teoreetiline käsitlus uuemast eesti venekeelsest kirjandusest, tuginedes kirjandus-, kultuuri- ja sotsiaalteoreetilistele materjalidele. Teiselt poolt on see omamoodi enesekohane mõtisklus, eneseanalüüs. Objekt ja subjekt ei ole kogumikus teineteisest eraldatud, vaid on tihtipeale samad – otsekui eesti

venekeelne kirjandus vaataks oma (võlu)-peegelpilti ja prooviks aru saada, kes ta õieti on, kuhu ta kuulub, mis on olnud tema lätted ja mis võiks olla tema tulevik.

Uuriija ja uuritava kokkulangemine on loomulikult tähenduslik, kuid võib alati tekitada küsimusi: kui objektiivne on kogumiku autorite käsitlus, kas see ei ole liialt ühele poole kaldu, eriti kuna „kirjutajate ring pole väga lai ning üksikud uurijad peavad ära tegema töö, mis suurema kirjandusvälja puhul jaguneb mitme peale” (lk 8)? Äkki on eesti venekeelne kirjandus iseenda käsitlemiseks liiga noor ja vajab pikemat ajalist distantssi, et hinnata autorite ajaloolist ja kultuurilist väärtust? Vanarahva tarkus ütleb, et tao rauda, kuni see on kuum. Samamoodi on kultuurieluga: eesti venekeelne kirjandus teavitab kogumiku kaudu oma elujõulisusest, energilisusest, aga ei varja ka võimalikke probleeme ning võimaldab esitada väga erinevaid vaateid, autoreid ja stiile ning, mis ehk kõige olulisem, nende arengut.

Nagu juba öeldud, koosneb kogumik ettekannetel põhinevatest artiklitest ja varem ilmunud tekstidest, mis käsitlevad nii eri autoreid kui ka laiemaid mõtisklusi eesti venekeelsest kirjandusest. Esimesed sissevaated on 1990. ja 2000. aastate algusest ning pärinevad Tartu Ülikooli professorilt Sergei Issakovilt. Vastandudes Mihhail Velleri nägemusele, et venekeelset kirjandust ei oota Eestis midagi, on Issakov mõõdukalt optimistlik ja toob esile

kolm võimalikku rahvuslike suhete stesnaariumi, milleks on assimilatsioon, segregatsioon ja integratsioon. Neist eelistab ta viimast ja mõistab seda kui vastastikust teineteise tundma õppimise protsessi (lk 10–12). Kuid ettekujutus sellest protsessist on kogumiku autoritel erinev.

Issakov ei poolda ka terminit *eestivene kirjandus*, vanema põlvkonna esindaja ja sõjaeelse Eesti Vabariigi venekeelse kirjanduse uurijana soosib ta nimetust *vene kirjandus Eestis*, mida ta määratleb nii: „See on kõigi Eestis elavate vene autorite loomingu kogum” (lk 22). Artiklis „Mõtisklusi Eesti vene kultuuri tulevikust” kirjeldab ta seda kui dialoogiks avatud, kuid sõltumatut subkultuuri ning pigem kahetsusega kirjutab nendest, kes „,eestistuvad”, muutuvad eesti kultuuri tegelasteks” (lk 16). Tema ideaaliks on vene keelele, kultuurile, rahvuslikule eneseteadvusele kindlaks jäämine, aga see ei välista lojaalsust Eesti Vabariigile, sellesse integreeritust ja kuuluvust (lk 19). Issakov on tähtis kui eesti venekeelse kirjanduse uurimise algataja ja teerajaja, kuid ilmselgelt on kogumiku koostajate jaoks mõni tema käsitlus ebaapiisav. Uue põlvkonna uurijatel on säilinud kriitiline suhtumine eestivene kirjanduse mõistesse, kuid nende lähtepunkt on samuti muutunud, sest see mõiste „osutaks otseku mingile spetsiifilisele identiteedile, mis on ühest küljest eestipärane, Eestiga loomuldasa seotud, kuid teisalt venelik. Siin on mitu probleemi: esiteks ei saa kogu siinse venekeelse kirjanduse kohta öelda, et see ei saaks sündida väljaspool Eestit, kuigi suur hulk sellest muidugi kannab endas siinse maa ja kultuuri märke; teisalt pole see kirjandus ainult venelaste kirjandus, s.t ta ei esinda ainult etnilisi venelasi, vaid kirjutajate hulgas on ka teistsuguse rahvustaustaga inimesi.” (Lk 7) Ka paralleel mõistete *eestivene* ja *soomerootsi* vahel, mille toob esile Issakov (lk 19), ei tundu kogumiku koostajatele õige. Kuid

need vaatelised erinevused ja täpsustused ei välista paljusid ühiseid jooni, nagu siiras mure kohaliku venekeelse kirjanduse pärast ja kogumiku kõiki artikleid läbiv riikliku toe vajalikkuse motiiv.

Järgmine etapp eesti venekeelse kirjanduse arengus on seotud eelkõige Boriss Baljasnõi tegevusega tõlkimise, noorte autorite harimise ja ühendamise vallas. Oma 2011. aasta artiklis kirjutab ta vajadusest mitmekülgsest haritud kohaliku vene kogukonna järele ehk sisuliselt jätkab ja täiendab Issakovi arusaamu. Venekeelne kirjandus ja kultuur Eestis on Baljasnõi jaoks siiski subkultuur, mis küll vajab riiklikku tuge, kuid ei kuulu veel eesti kultuuri. Kahe kultuuri aktiivse loomingu dialoogi vormiks, mille puudumisest on rääkinud Issakov, valib Baljasnõi tõlkimise, kirjutades professionaalsete tõlkijate vajadusest. Sellest kõneleb ka Igor Kotjuhi elu- ja vaatelooline käsitlus Baljasnõi tegevusest (lk 32–47). Selle tegevuse alla kuulub nii luuleline omalooming, eesti autorite teoste tõlkimine kui ka noorte tõlkijate ja autorite koolitamine ning toetamine enda asutatud Ilukirjanduse Tõlke Koolstudios, Tartu Ülikooli kursuse raames ja kirjandusühenduse Tuulelohe nõustamisel. Kotjuh, kes on Baljasnõi loomingu kooli kasvandik, annab oma õpetajale väärrika ajaloolise koha eesti venekeelse nüüdiskirjanduse tekkeloos. Ja see tekkelugu on omakorda tihedalt seotud Kotjuhi aktiivse loomingu tegevusega.

Niisiis visandab „Isamaa ja emakeele vahel” tulevastele uurijatele ja ka lugejatele eesti venekeelse kirjanduse arenguloo kolmes etapis ja seostab iga etapi ühe olulise nimega: Sergei Issakov tagab seose sõjaeelse vabariigi venekeelse kirjandusega, Boriss Baljasnõi paneb nii teoreetilise kui ka praktilise aluse noorte autorite tegevusele ning Igor Kotjuh tegeleb kirjandusega lausa kolmel moel, olles nii kirjanik kui ka tõlkija ja kirjandusteadlane. Eesti vene-

keelse kirjanduse arengust annab märku ka küsimus, mille Kotjuh asetab oma teksti pealkirjaks: „Eesti venekeelne kirjandus: kas osa eesti või vene kirjandusest?” (Lk 60) Ta pakub sellele mõtlema panevat kahetist vastust: kui vaadata eesti kirjandusloo raamatuid (aga ka koolikava), siis eesti venekeelset kirjandust on jätkuvalt käsitletud kui võõrkeha, kuid aktiivses kirjanduskriitikas paistab seevastu suur eesti arvustajate huvi kohalike venekeelsete teoste vastu. Kotjuh toob paari autori retseptiooni näitel välja nn nimede pilve ehk kriitikute poolt esile toodud eri kirjanike vahelised seosed ning osutab asjaolule, et sellega lülituvad nii tema kui ka P. I. Filimonovi ja Andrei Ivanovi raamatud eesti kultuuri konteksti. Samalaadsetest tendentsidest ja teatritevahelisest koostööst kirjutab kogumikus Madli Pesti ning mõlemad käsitlused toetavad teineteist väga hästi. Institutsionaalne kord on oma olemuselt aeglasem ja konservatiivsem kui kriitika, seda näitab väljendusrikkalt poleemika Andrei Ivanovi romaani „Peotäis põrmu” kulka proosapreemiale mitteminimeerimise ümber, kuid ükskõiksus ja mõistmatus, millest kõneldi 2000. aastate alguses, on asendunud uudishimuga ja sisemise vajadusega arvestada venekeelse kirjanduse edusamme just eesti kultuuri sfääri sees. Ja tegu ei ole puhtalt „eestistusega”, masinliku üleminekuga, vaid palju peenema, variatiivse ja intrigeeriva olukorraga, mille uurimine on suunatud tulevikku.

Kogumikus on käsitletud erinevaid autoreid, kelle hulgas on Jelena Skulskaja, Gohar Markosjan-Käsper, P. I. Filimonov, Enn Vetemaa, Jaan Kaplinski ja terve rida vähem tuntud kohalikke venekeelseid luuletajaid, kuid kõige olulisemad tänapäevase eesti venekeelse kirjanduse arengu ja tuleviku seisukohast on Igor Kotjuh ja Andrei Ivanov. Nii nende looming kui ka elulised vaated pakuvad kogumikus põne-

vat kontrasti. Eestivene kirjanduse subjekti käsitledes kõneleb Aija Sakova kahest olulisest suunast. Üks on seotud rahvusülesuse mõistega, „mis ületab ühe rahvuriigi või rahvuskeele piire, rõhutades selliselt millestki väljapoole ja üle jäämist” (lk 124) ning mida Eneken Laanes ja Daniele Monticelli on seostanud eraldatusega, võõrandumisega „kodust kui poliitilisest ja kultuurilisest nähtusest” (lk 122). Seda võiks omakorda geneetiliselt siduda Irina Belobrovtseva uuritud kultuuritrauma ja Juri Lotmani miinusvõttega, mis tähendab „mingi elemendi puudumist seal, kus ta peaks olema” (lk 52). Niisuguse väljapoole pürgiva positsiooni väljendajana näevad uurijad Ivanovi tema universaalse kodutuse ja põgeniku motiiviga, aga laiendavad seda ka kogu eesti venekeelsele kirjandusele. Sakova polemiseerib selle arusaamaga ning toob teise suuna näitena Kotjuhi loominguga ja tegevusega: tema jaoks on „kuulumine ääretult oluline ning kuulumine just Eestisse kui kodumaale” (lk 123). Ka kogumiku pealkiri „Isamaa ja emakeele vahel” on tsiinat Kotjuhi luuletusest „Usaldusliin”. Kuid see nende vahel olek ei ole painajalik, vaid pigem vabastav ja rikastav, soosib hübriidsust ja muutlikkust. Lotmani miinusvõte asendub Homi Bhabha kolmanda ruumiga, paigaga, kus „teise kultuuri taustaga isikud peavad läbi rääkimisi oma päritolu kultuurist ja asukohamaa kultuurist kerkivate väärtuste, ideede ja kultuuripraktikate üle ja tõlgivad neid ühest teise” (lk 125). Need kaks suunda, mille jälgi on Ivanovi ja Kotjuhi loomingus, määravadki eesti venekeelse kirjanduse tänapäeva, aga ka tuleviku.

Loomulikult on eesti venekeelisel kirjandusel veel arenguruumi. Selle vastu tunneb huvi kriitika, kuid paljude kohalike lugejate jaoks, olgu nad eestlased või venelased, on see avastamata maa, mille olemasolu nad ei oska isegi aimata, eriti kui üldine lugemishuvi langeb. Eesti vene-

keelse kirjanduse institutsionaalne positsioon (on ta subkultuur? Eesti kultuuri osa? Ebamäärane hübriid?) ja selle kajastus kirjandusloos, nomineerimise poliitikas või õpikutes ei pruugi lähitulevikus parandada. Eraldi uurimist vajaks ka Ukraina sõja mõju, mis võib nii peletada lugejaid venekeelsetest tekstidest eemale kui ka omamoodi tõhustada uuemaid kirjanduslikke algatusi Eestis, näiteks ukrainakeelseid, või kokku tuua uut publikut. Eesti venekeelses kirjanduses on vaatamata autorite ja vastukaja rohkusele, mida tõendab valikbibliograafia kogumiku lõpus, ikkagi vähevõitu aktiivseid kirjanikke,

samuti on aeg koolitada uusi tõlkijaid ja autoreid. Tuleb ka arvestada, et kirjandus pole lihtsalt üksikud ja andekad kirjanikud, vaid traditsioon, mille määramiseks ja kujunemiseks on „Isamaa ja emakeele vahel” andnud suure panuse. Kuid selle kirjanduse elujõulisus, seosed eesti kultuuriga ei ole ainult autorite, tõlkijate, kriitikute ega teoreetikute teha. Ehk võiks alustada kõige lihtsamast: miks mitte valida oma järgmiseks öökapiiraamatuks midagi eesti venekeelsest kirjandusest?

BORIS VEIZENEN